

Artikel

Joke de Wolf

Creatieve burgers en de openbare ruimte

De weg naar het gemeenteloket

Kunstenaars en makers kunnen een rol spelen bij het invulling geven aan de openbare ruimte. Gemeenten hebben daar echter niet altijd oog voor. Welke initiatieven werken?

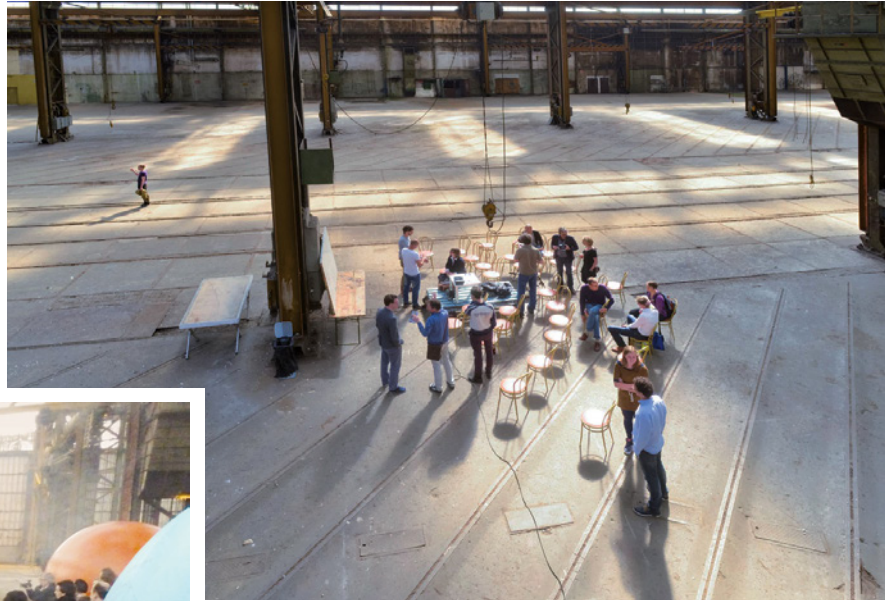
Het is voor burgers met initiatieven op het gebied van kunst en cultuur in de buurt niet altijd eenvoudig de weg naar het juiste gemeenteloket te vinden. Hoe gaan de initiatiefnemers te werk, en hoe kan een gemeente hierop inspelen? En wat is de invloed hiervan op de betrokkenheid van burgers bij lokaal cultuurbeleid? Een casestudy aan de hand van vier voorbeelden vanuit verschillende perspectieven uit het hele land.

Werkspoor in Utrecht

Eind 2011 is het Werkspoorterrein een vergeten industrieterrein in de noordwesthoek van Utrecht, tussen twee spoorlijnen en het Amsterdam-Rijnkanaal. Erik Uitenbogaard, opgeleid als communicatievormgever en strategisch manager, rondt op dat moment een ontwikkeltraject af, gericht op cultureel ondernemerschap bij de Hogeschool voor de Kunsten

Utrecht. Met collega-ontwerpers bespreekt hij het idee om op dit bedrijventerrein een experimentele samenwerking te starten. Zou het mogelijk zijn hier samen met kunstenaars, buurtbewoners en bedrijfsleven belangrijke maatschappelijke thema's op te pakken? Een creatieve samenwerkplaats waar vanuit een gemeenschappelijke belangstelling belangrijke thema's te verbinden zijn aan de directe omgeving?

De initiatiefnemers organiseren een bijeenkomst met vertegenwoordigers van de gemeente Utrecht en de Universiteit Utrecht. Het initiatief valt in goede aarde. Het 'Cartesius Museum', een verwijzing naar de Cartesiusweg die dwars door het Werkspoorkwartier loopt, wil experimentele activiteiten realiseren, gericht op stedelijke vernieuwing, zonder einddoel of organisatiestructuur. Het 'museum' heeft 25 conservatoren. Elke maand is er de →

Activiteiten
in de Werkspoor-
kathedraal,
Utrecht. Fotografie:
Marcel Terlouw
(boven), Erik
Uitenbogaard
(overige)

Cartesiustafel, waar met een krentenbol, koffie en thee ideeën geopperd kunnen worden, steeds op een andere locatie in het gebied.

De gemeente komt in april 2012 met een ‘ontwikkelingsvisie Werkspoorkwartier’, waarin benadrukt wordt dat er geen ruimtelijke of programmatische blauwdruk is: ‘Veeleer gaat het om ruimte geven aan toekomstige initiatieven wanneer ze binnen de identiteit passen. [...] Juist de schaars geworden averechtse kwaliteiten moeten gekoesterd worden’ (Gemeente Utrecht 2012, 43). Uitenbogaard: ‘Die visie sloot naadloos aan op de ambitie van het Cartesius Museum, maar meer dan de plannen ter kennisgeving aannemen, konden we niet doen. Hoe zag transitie eruit? Wat konden we hier van overheidswege verwachten?’

‘Werkspoorkathedraal’

Bij een verkenning van het gebied zien Uitenbogaard en industrieel ontwerper Matthijs van Dijk (conservator flexibel bouwen bij het Cartesius Museum) dat het grootste gebouw leeg staat. De sleutel is op te vragen, verkoop of verhuur leverde al jaren niets op. En zo openen ze wat ze de ‘Werkspoorkathedraal’ dopen: een ruimte van honderd meter diep, zestig meter breed, dertig meter hoog. Na overleg met de eigenaar mogen ze de ruimte vaker gebruiken. ‘Het werd een fysieke magneet voor het plan’, vertelt Uitenbogaard. De eerste paar jaar is er enorme activiteit. ‘De praktische basis werd gevormd door de bruikleen van de Werkspoorkathedraal, vijftig stoelen, een beamer en een koffiezetapparaat.’

‘Men blijft in vierkante meters denken, en aan de waarde van grond, in plaats van in mogelijkheden’

Hoewel de direct betrokken ambtenaren openstonden voor het ‘vrije’ denken van de kunstenaars, waren de hogere ambtenaren minder soepel, waardoor ambities gedeeltelijk sneuvelden. Uitenbogaard: ‘Het systeem kon het niet aan. Men blijft in vierkante meters denken, en aan de waarde van grond, in plaats van in mogelijkheden.’ De gemeente Utrecht wachtte volgens Uitenbogaard vaak te lang af, of reageerde pas als kunstenaarsinitiatieven vastliepen. Een direct aanspreekpunt, zoals andere grote steden soms hebben, zou al veel kunnen helpen.

De Werkspoorkathedraal werd na een paar jaar overgenomen door de Utrechtse vastgoedontwikkelaar Bob Scherrenberg, die volgens Uitenbogaard goed begrijpt dat je vooral niets te snel moet willen. ‘Wat hij met de ruimte doet lijkt veel op wat wij deden: kleine, eigenzinnige initiatieven, niet alleen grote producties.’

Het Resort – Groningen

Karina Bakx is al in gesprek met de gemeente terwijl ze nog op de kunstacademie zit. In de stad Groningen wonen en werken de meeste medekunstenaars en academiestudenten van Bakx in antikraakwoningen van Carex, een beheerdersorganisatie ontstaan vanuit de antikraakbeweging. Als in 2009 de financiële crisis losbarst, en veel winkelruimten leeg komen te staan, vraagt Bakx zich af of die gebruikt kunnen worden voor creatievere bestemmingen. ‘Ik stelde het voor bij de gemeente en die reageerde heel enthousiast, en zo ontstond stichting JOP, het Jonge Ondernemers Plan. Ik had zomaar dertig tot veertig panden in de binnenstad op zichtbare locaties in beheer, waar beginnende ontwerpers, vintagekledingwinkels en galleries schuldenvrij hun zaak konden opzetten.’

Ze krijgt een voormalige concertruimte in beheer die ze omdoopt tot underground muziekpodium De Gym, met eigen horeca en apparatuur, die al snel een heel serieuze programmering krijgt. Hij draait op vrijwilligers, zelf krijgt ze ook alleen een uitkering – en het blijft antikraak, dus kan ieder moment ophouden.

Om iets verder vooruit te kunnen programmeren, besluit ze het pand te huren. ‘Daarmee veranderde de dynamiek. De opzegtermijn en het betalen van de huur hingen als een zwaard van Damocles boven ons hoofd. Na een jaar

Elise Ehry
en Kitty Maria:
Femme Fontaine,
Het Resort,
Infiltrating Public
Space, Groningen,
2020

was het voorbij, we hadden geen interesse in de commerciële kant die de onderneming toen ook kreeg.’

Nu is ze een van de twee directeurs van Het Resort, een rondreizende kunstruimte en kunstenaarsresidentie voor moderne kunst. ‘Ik had twee belangrijke lessen geleerd: ik wilde geen vaste locatie meer, en er moest nu wel geld beschikbaar zijn. Dus hebben we bijna een jaar gewerkt aan de opzet en aan subsidieaanvragen.’

Die aanpak is succesvol: via het Mondriaan Fonds krijgt het initiatief een Startsubsidie, daarna volgt de gemeente Groningen. Inmiddels zijn ze vier jaar bezig, en hebben ze structurele cultuursubsidie.

Buiten de radar

De opzet van Het Resort is anders dan de meeste presentatie-instellingen. Zo heeft het bewust geen vaste ruimte, en nodigt de organisatie altijd één kunstenaar uit die zelf een tweede en soms derde kunstenaar erbij vraagt. Bakx: ‘Zo kom je altijd buiten je eigen radar.’ Om verwachtingen van wat losse schilderijen in een witte ruimte, die doorgaans ontstaan bij de aankondiging van een ‘tentoonstelling’, tegen te gaan, is de opzet bewust anders. Het Resort werkt niet met tentoonstellingen maar met ‘Seasons’, die zijn onderverdeeld in ‘Episodes’, termen uit de onlinewereld die daardoor ook een ander publiek aanspreken.

De uitgenodigde kunstenaars komen naar Groningen en maken hun kunst voor een door de organisatie gekozen locatie. Bakx: ‘We willen ons niet voor het gentrificatiekarretje laten spannen en kiezen met nadruk plekken waar de kunstenaar iets mee kan, liefst waar iedereen al bij de beschrijving een verwachting van heeft. Zo hebben we meerdere episodes in een mannen-sauna gedaan, en in een voormalig benzine-station. Het mooie is dat daar ook vaak mensen komen die niet direct naar moderne kunst zouden gaan kijken. En daarmee versterkt het project zich aan alle kanten.’

Almere: Cultuurfonds

De gemeente Almere kent een onafhankelijk stimuleringsfonds, Cultuurfonds Almere. Sinds 2020 maakt het deel uit van de Almeerse Basisinfrastructuur Cultuur. Het heeft als taak te investeren in ‘bijzondere, incidentele projecten van professionals en amateurs’, en daarnaast de ‘groei en doorontwikkeling van projecten en de lokale cultuursector als geheel’ te stimuleren.¹

Directeur Jan-Melle Liscaljet: ‘We werken met vijf cultuurscouts, die elk in hun eigen wijk in Almere actief zijn. Zij zijn zelf makers, en staan dus midden in het culturele leven. Uit evaluaties weten we dat je zo een groter effect hebt dan als je alleen van bovenaf aanwezig bent.’ De scouts hebben allemaal een

regelmatig spreekuur in de bibliotheek in hun buurt. Liscaljet: 'Doordat ze zo lokaal, vanuit de wijk, aanspreekbaar zijn, zijn ze ook bereikbaar voor mensen die minder hebben met cultuur.'

Het is volgens Liscaljet voor de coaches belangrijk om een open blik te hebben. De artistieke kwaliteit van de voorgestelde initiatieven heeft niet altijd de hoogste prioriteit, soms gaat het alleen om het meedenken over een idee en hoe dat het beste ontwikkeld kan worden. Liscaljet: 'Almere is een jonge stad, met 187 nationaliteiten. Dan moet je flexibel kunnen zijn.'

Cultuurdome

Op de website van het Cultuurfonds staan enkele 'succesverhalen' uitgelicht: van het ontwikkelen en uitvoeren van een theaterproductie van jongeren met professionele theatermakers, dansers en muzikanten, tot een route langs ateliers in Almere Poort, en het financieel ondersteunen van een drive-in-bioscoop in coronatijd.²

Amateurverenigingen worden vaak door vrijwilligers bestuurd, ook daar kan een cultuurscout een helpende hand zijn. Bijvoorbeeld bij het vinden van repetitieruimten of het creëren van nieuwe verbindingen. Of, zoals nu in het hart van Almere Buiten, een tijdelijke broedplaats te faciliteren op een voormalige woonboulevard. 'Het bleek dat er gebrek was aan een werkruimte in Almere Buiten', vertelt Liscaljet. 'Drie initiatiefnemers hebben nu iets meer dan een jaar het beheer van de Cultuurdome, zodat de 55.000 bewoners van de wijk er dansles kunnen krijgen, les in fotografie, beeldende kunst. Maar ook een tattoo-shop of een nagelsalon zijn mogelijk.'

Het doel is niet om het gebouw permanent als cultuuruimte te gebruiken. Liscaljet: 'We zetten in op inhoud en mensen, niet op stenen. Het gaat ons om het versterken van netwerk, expertise en activiteiten.'

Rotterdam

Kunstenaar, ontwerper en cultureel activist Kamiel Verschuren komt dertig jaar geleden in de Rotterdamse deelgemeente Charlois wonen. Hij zit in het laatste jaar van de kunstacademie, is op zoek naar een plek om te werken en wonen. Dat werken is deels meteen al betrokken op

de buurt. Aanvankelijk begint Verschuren met de stichting B.a.d. – een speelse verwijzing naar het voormalige badhuis waar hij met andere kunstenaars is ingetrokken. Er zijn gastenverblijven en residenties.

'We stelden ons actief op, wilden iets betekenen voor de omgeving. Veel openbare diensten werden destijds geprivatiseerd: groenvoorziening, vervoer. Vanuit de stichting konden

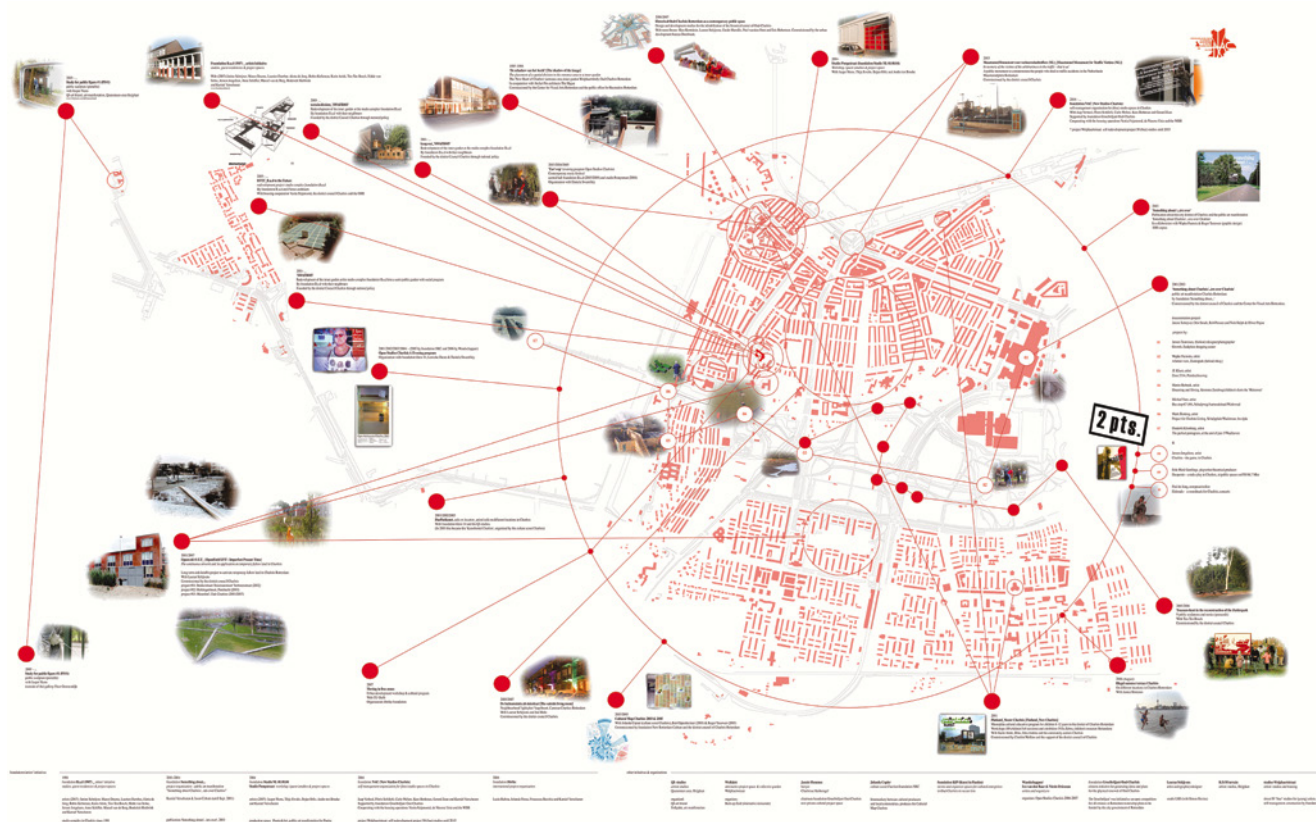

Uitfestival, Almere, 2019. Fotografie: Daan Kooiman

we met kleine kunstprojecten de buurt betrokken houden. De gemeente Rotterdam was op dat moment nog ingedeeld in elf deelgemeenten, dus je hebt dan als bewoner een sterke stem. Ook als je op de hele stadsbevolking een minderheid bent, tel je in zo'n deelgemeente wél mee. En doordat de leden van de gemeenteraad in de buurt woonden, waren ze ook als ze niet op kantoor zaten, betrokken bij wat er gebeurde. Dat maakte het heel transparant.'

NAC

Tien jaar later, in 2004, werd een straat met leegstaande winkels en 45 woningen door de welstandscommissie als onveilig bestempeld. Om sloop te voorkomen, werd de zelfbeheerstichting NAC opgericht, Nieuwe Ateliers Charlois, waar Verschuren ook bij betrokken was. Die stichting zorgde ervoor dat de woningen beheerd en gerenoveerd werden, betaald vanuit een lening van 150.000 euro die de stichting kon afsluiten. Zo konden belangstellende kunstenaars 'gratis' in de woningen wonen, tegen betaling van 110 euro per maand per woning. Het aantal huizen bleef groeien:

in 2010 beheerde de stichting meer dan 100 adressen voor woon-werkruimten.

Vanuit die bijdrages ontstond een eigen cultuurfonds, waarmee de initiatieven van de nieuwe bewoners vergoed en bekostigd konden worden: een op de buurt gericht kunstproject, een kunstreis of een tijdelijk onderkomen voor (internationale) gasten.

Stichting NAC bestaat nog steeds, maar functioneert inmiddels op een andere manier. Ze creëert een ‘alternatieve economie’ waarin veel beeldend kunstenaars kunnen floreren. Verschuren: ‘De meest ingrijpende verandering was het opheffen van de deelgemeenten in 2008-2010. Er is geen lokale vertegenwoordiging meer, de ambtenaren wonen niet meer in de buurt, gebiedsmanagers krijgen een steeds groter gebied onder hun hoede. Het gezicht is weg.’

Aanspreekpersonen

Gemeenten zijn niet altijd snel genoeg in het op waarde schatten van initiatieven van kunstenaars en creatieve burgers die betrekking hebben op de openbare ruimte. En zelfs als er vanuit

Projecten
en initiatieven
in Charlois,
Rotterdam
(selectie 1991-
2005). Vormgeving:
Kamiel Verschuren
i.s.m. Laura
Schijvens,
Joris Fiselier
en Tineke Teunen

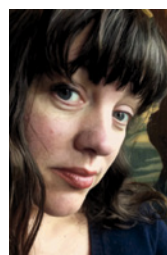
de gemeenten ambtenaren direct betrokken zijn bij de uitwerking van de ideeën, ontbreekt het soms hogerop in de hiërarchie aan flexibiliteit. Uitbesteding van de tussenpersoonfunctie aan kunstenaars en makers, zoals in Almere, lijkt een werkbare oplossing te bieden. Door de aanwezigheid van aanspreekpersonen in de buurt buiten kantooruren zouden de initiatieven ook in het gemeentehuis meer waardering kunnen krijgen. •

Literatuur

Gemeente Utrecht (2012) *Ontwikkelingsvisie Werkspoorkwartier: de transformatie van een bedrijventerrein*. Utrecht: Gemeente Utrecht.

Noten

- 1 www.almere.nl/vrijetijd/cultuur/abc-almere-basisinfrastructuur-cultuur-2021-2024
2 cultuurfondsalmere.nl/projecten

Joke de Wolf is kunsthistoricus en schrijver. Haar kunst- en cultuurkritieken staan regelmatig in dagblad *Trouw* en *De Groene Amsterdammer*.